

खेमी

रामनारायण पाठक 'द्विरेफ'

अनुवाद

आशा देवधर

नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया

₹ 14.00

ISBN 812371691-5

9 788123 716916

12132055

खेमी

रामनारायण पाठक 'द्विरेफ'

रूपांतर

वर्षा दास

अनुवाद

आशा देवधर

चित्रे

स्वपन सरकार

या पुस्तकासाठी के. के. बिल्रा फाउंडेशनचे अनुदान मिळालेले आहे.

ISBN 978-81-237-1691-6

प्रथम प्रकाशन : 1996 (शके 1917)

पहिली आवृत्ती : 2004 (शके 1926)

दुसरी आवृत्ती : 2013 (शके 1934)

मूळ © हीराबाई पाठक, 1994

मराठी अनुवाद © नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया, 1996

Khemi (Marathi)

₹ 14.00

संचालक, नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया

नेहरू भवन, 5 इन्स्टिट्यूशनल एरिया, फेज-II

वसंत कुंज, नवी दिल्ली-110 070 यांनी प्रकाशित केले.

नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया

धनियाने पाचवी काडी ओढली. पण हातातली विडी पेटता पेटेना. मग कारभारीण खेमीने टोकले — “अरे, कितवी काडी वाया गेली? एक पेटी दोन दिवस तरी चालावी ना?”

“बघ ना, वारा किती जोराचा सुटला आहे. काडी जळतच नाही.” धनियाने नवी काडी काढली.

“घे, मी पदराचा आडोसा धरते.” खेमीने पदर लांब ओढून धरला. धनियासमोरचा वारा अडविला. धनियाने काडी पेटवली. धनिया बायकोचे रूप पहात राहिला.

धनिया जिथे काम करत होता तिथे आज शेटजींकडे मेजवानी होती. धन्या आणि खेमी या खुशीत संडासा जवळ पायरीवर बसले होते. धनियाने विडीचा एक झुरका मारला. तो बोलला, “खेमी, तुझी आई काही पण मागती ना तरी मी तुलाच बायको केली असती.”

“पण आईने तर इकडून एक पैसा तरी घेतला का? उलट मीच इकडे थोडे घेऊन आले.” खेमी बोलली.

“तुझी आई तर फार चांगली आहे. पण तूच अशी वाईट कशी निघालीस कोण जाणे.”

“वा रे वा ! मी तुझे काय घोडे मारले ?”

“लगीन करताना तू आधी किती नखरे केलेस. तू दारू

पिता कामा नये. तू शिवी देणार नाहीस. हात उगारणार नाहीस. तरच लगीन करेन. कधी असे झाले तर सोडून जाईन. असे कधी घडते तरी का ?”

“का नाही घडणार ? दारू पिऊन दंगा करणे, बोलू नये ते बोलणे. मला नाही हे खपणार. मार खाणारी असेल मेली कोणी दुसरी !”

खेमीचे बोलणे ऐकून धनिया नरमला. बोलला, “ठीक आहे. पण मी कुठे पितो आहे ? कशी तावातावाने बोलते आहेस ! तू लहान असताना आई बरोबर सडक झाडायला जायचीस, “लहानपणापासून तू मला आवडत होतीस.”

खेमीने विचारले — “पण धनिया, माणसे दारू का पितात ? ती कुठे अशी चांगली असते ? तू तर सांगतोस की दारू कडू लागते !”

“खेमी, कधी कधी उदास वाटते. मग दारू हवी. कधी दमून जातो. काही बरे वाटत नाही. मग पिऊन बरे वाटते.”

खेमी थोडा वेळ गप होती. तिला आपले गुण आणखी एकावेसे वाटले. तिने विचारले, “धनिया, सांग पाहू. माझा घरोबा कुठे दुसरीकडे झाला असता तर ?”

“अरे, कोणाची माय व्याली आहे तुझा घरोबा करायला ? मी तर तुला कुठूनही पळवून आणले असते.”

एकदम मेजवानीत आरडाओरड झाली. एक कुत्रा घुसला होता. कोणापुढील ताटात जेवणाला शिवला होता.

तो बाहेर हाकलला जात होता. शेटजी रागवले. सगळ्या राग धनियावर काढला - “आरामात विडी फुंकत बसला आहेस ! मोठा लाटसाहेबच लागून गेलास की नाही ! कुत्रा पाहून हाकलता येत नाही ? चल ऊठ इथून.” बस. शेटजीने मारले नाही एवढेच.

धनिया व खेमीला फार वाईट वाटले. रंगाचा भंग झाला. दोघे काही बोलले नाहीत. उठून चालू लागले. कुठे जायचे ते माहीत नाही.

धनियाला आणखी वाईट वाटले. खेमी समजावू लागली. धनियाने मनातली खरी पीडा सांगितली — “शेटजींनी एवढे माझे कान उपटले. तेही तू असताना. मला नाही सहन झाले.”

खेमी विचारात पडली. तिने धनियाला बोलून बोलून गुंतविले. धनियाचाच अधिक अपमान झाला होता. हे खेमीला खटकले. धनिया नाराज होता. गुपचुप चालला होता. ते पाहून खेमीचे मन दुखावले.

वाटेत दारूचे दुकान लागले. खेमीला आठवले. धनियाला उदास वाटले की दारू पिऊन बरे वाटते. खेमीने पदराची गाठ सोडून थोडे पैसे काढले. धनियाला देत आपले पणाने बोलली. “किती वेळ असा गप रहाशील ? जा. तिथे जाऊन दारू घे. लवकर परत ये. मी इथेच थांबते.” धनिया खुशीत गेला.

खेमी वाट पाहत होती. तिने विचार केला - आपणच दारू पिऊ नको अशी शपथ घातली होती. आता आपणच दारूसाठी पैसे देत आहोत. हे बरोबर नाही केले. तोच धनिया आला. अगदी खुशीत दिसला. धनिया बोलला, “खेमी, बघ, मला बरे वाटते आहे. दारू पिऊन मला बरे वाटते. मी सांगत होतो ना ?”

खेमी बोलली, “आता ते जाऊ दे, पण खबरदार, जर परत घेतलीस तर घराबाहेर काढीन.”

“नाही खेमी, मी कधी पिणार नाही. तू मला फार आवडतेस. शेटजींची मेजवानी गेली उडत. मी दारू पितो. पण मला कधी चढत नाही. किती का घेतली असेना. मी तुला मारणार नाही. तू माझी खूप लाडकी आहेस.”

धनिया बरळत होता. खेमीने धनियाला चुपचाप घरी आणले.

2

सांज झाली होती. खेमी झाडू मारत होती. आता ती अहमदाबादला राहत नाही. धनियाही बरोबर नाही. धनियाला तिने सोडले. सहा महिने झाले. धनियाला वाईट संगत लागली होती. खेमी खपवून घेईल असे तो समजत होता. याच भरवशावर तो दारू ढोसू लागला होता. असाही विचार करीत होता की तिची शपथ पाळणे हे बुळेपणाचे झाले. खेमीने किती वेळा धमकी दिली. तुसडेपणाने बोलली.

6

सोडून जाईन अशी धमकी दिली. परंतु कधी धनियाने ते मनावर घेतले नाही.

एके दिवशी धनिया खूप पिऊन आला. बोलला, “कोणाला सोडून जाशील?” आणि फुशारकी दाखवत खेमीला मारले. दुसरे दिवशीच खेमी निघून गेली. ती नडियादला माहेरी आली. तिथे तिने पगारांतून परसोत्तम या बाबूला लाच देऊ असे ठरविले. आणि खेमीला झाडूवालीचे काम मिळाले.

नडियादमधे खेमीला आपली मनमानी करणारी आणि खुशालचेंडू समजत. पण यावेळी धनियाला सोडून येणे तिला मनात डाचत होते. अहमदाबादहून येणारे लोक पाहून ती धनियाची चौकशी करी. तिला माहीत होते की धनियाजवळ तिला जाता येईल. धनिया तिला प्रेमाने जवळ ठेवेल. पण खेमीने ठामपणे ठरविले होते. धनियाने बोलावले नाही तर मुळीच जायचे नाही. धनियाने तिला बोलवावे यासाठी तिने नवस केले होते. तरीही धनियाचे बोलवणे आले नाही. यामुळे खेमी निराश झाली होती. निराशेमुळे तिची चिडचीड होई. तिचा सारा राग परसोत्तमवर निघे. ती परसोत्तमला चिडवी. काहीतरी गाणे परसोत्तमवर करून गाई.

एके दिवशी खेमी आणि मंगीचे झाडता झाडता गाणे चालले होते. तिथे परसोत्तम हातात बारीक छडी देऊन

आला. तो छडी वहाणेवर मारीत चालला होता. गाणे ऐकताच तो समजला की ते गाणे कोणावर आहे. तो ओरडला, “ए हरामखोर ! काम करा काम ! कशाला गळे काढता ?”

मंगी टरकली. पण खेमी उलट बोलली, “हो, गाणी गातो आहोत. पण तुला दिसत नाही का ? आमचे हात तर चाललेच आहेत ?”

“हरामखोर ! मला उलट सुनावतेस ? साहेबाचा अपमान करतेस ? तोंड करून बोलतेस ?” परसोत्तम भडकला.

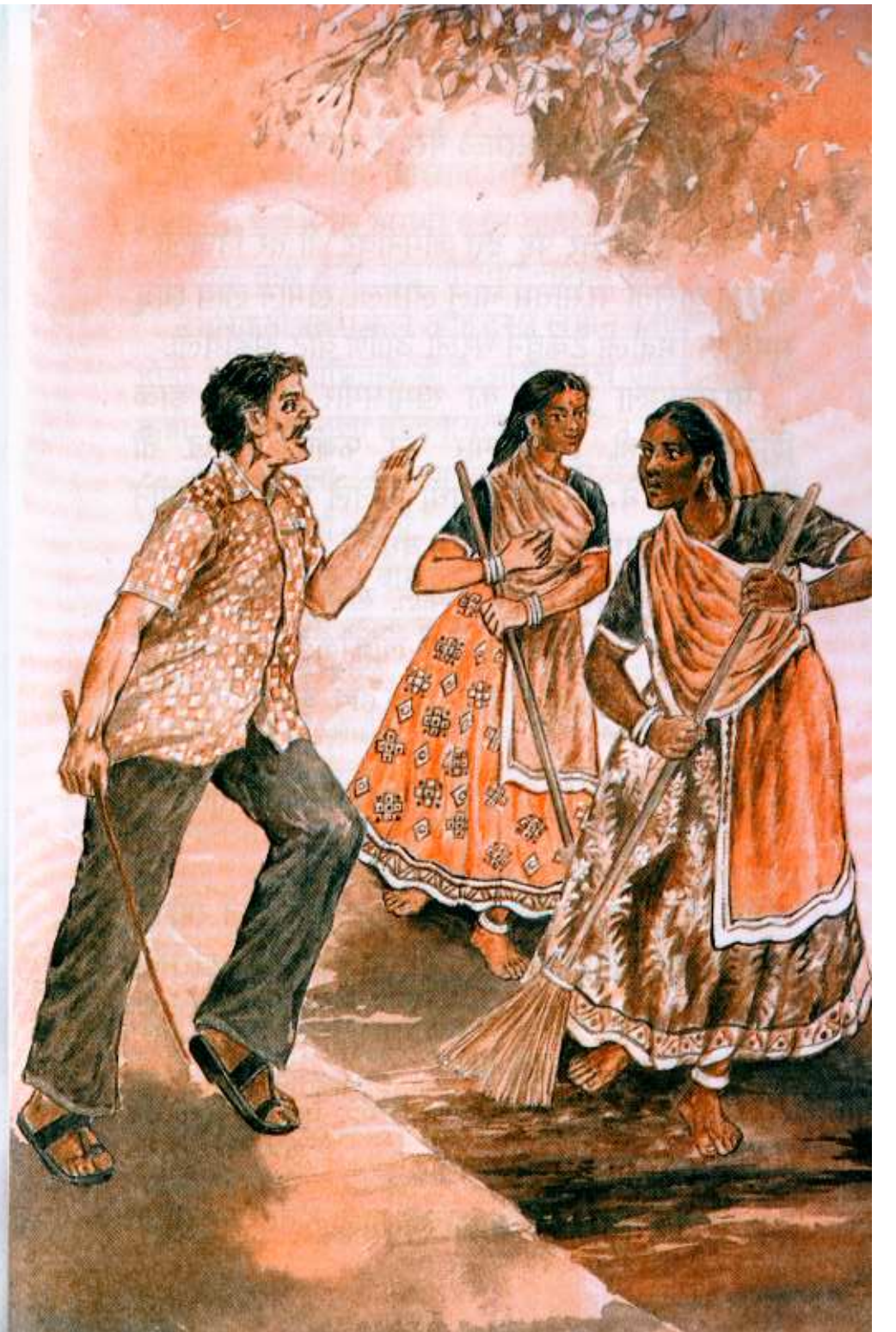
“पण भाऊसाहेब...”

“पुरे झाले. मला दुसरी कामे आहेत. इथे अंगठा मार. तुमचा पगार देतो”. समोर ओटा होता. तिथे कागद ठेवले. आधी मंगीने अंगठा उठवला. मग तिने खेमीला अंगठा लावायला सांगितले.

खेमी बोलली, “आधी मला पैसे दे. मग अंगठा लावीन.”

“तू सावकार आणि सरकार चोर काय ?” काम सरकारी नियमानेच होईल. आधी अंगठा लाव. मग पगार मिळेल.”

“मग हा घे अंगठा” असे बोलत खेमीने परसोत्तमला अंगठा दाखविला. मग कागदावर अंगठा मारला. परसोत्तमने खेमी व मंगीचे पैसे पगारातले अर्धे कापून घेतले. बाकीचे पैसे खाली फेकले. मंगीने आपले पैसे उचलून

घेतले. खेमी बोलली, “सगळे पैसे दे. तरच घेईन. नाहीतर नाही घेणार.”

“नाही घेणार तर पडू देत जमिनीवर. मी तर निघालो.” बोलता बोलता परसोत्तम चालू लागला. खेमीने लांब झाडू समोरील भिंतीला टेकवून धरला. आणि वाट अडविली.

परसोत्तमला वाटले की खेमीसमोर आपली डाळ शिजणार काही. लोकासमोर फट फजीती होईल. तो बोलला, “हे घे तुझे पैसे. आधी दिलेले परत दे. खेमीने सांगितले, “आधी हे पैसे दे. मग बघते.”

परसोत्तमने पैसे खाली फेकले. खेमीने झाडू बाजूला केला. वाकून पैसे उचलले. इतर लोकांकडे पाहू लागली. पैसे खणखणून वाजवू लागली. तोच हाक आली. “खेमी, ए खेमी.”

खेमीने पाहिले. तिची सासू तिला बोलावीत होती.

3

पहिले तीन दिवस धनिया व खेमी अगदी मजेत राहिले. चौथे दिवशी धनियाने खेमीला सांगितले - “खेमी, खरोखर तू मनाची कठोर आहेस. मला इकडे काही गोड लागत नव्हतं आणि तू तिकडे मजेत होतीस.”

खेमी बोलली, “मलाही बेचैन वाटे. पण तू बोलावले नाहीस. तर मग मी कशी येणार ?”

“मी कसे बोलवणार ? चूक तर माझी होती. आई सांगत

होती की एक दोन दिवसात येईल परत. किती दिवस राहील ? पण तू तर अगदी हटून राहिलीस.”

“चूक तुझी होती. तूच बोलवायला हवे होते.”

“मी किती नवस केले. आई दुसरे लगीन करायला सांगत होती. पण मी सांगितले, खेमी आली तरच ऐकेन. नाही तर नाही. मग आई तुला बोलवायला गेली.”

खेमी बोलली, “मी पण किती नवस केले. मगच तुझी आई बोलवायला आली.”

धनिया चपापला. बोलला. “अग खेमी ! तू हे काहीतरीच केलेस. मी नवस केला ते पन्नास रुपये झाले. तुझा नवस झाला ते साठ रुपये झाले. अजून लगीनखरेदीचे दोन अडीचशे बाकी आहेत. एवढे पैसे कसे फेडणार ?”

खेमी पण घाबरली. तरीही तिने धनियाला धीर दिला.

धनिया हताश होऊन झोपला. खेमी पण काळजी करत झोपली. असं चार दिवसांचं चांदणं मावळलं. परत दोघे दुःखी संसारात बुडाले.

दुसरे दिवशी खेमीने आपले दागिने विकायला काढले. धनियाने ते गहाण ठेवले. गहाणाचे थोडे पैसे मिळाले. नंतर सगळे दागिने व्याजात बुडाले. असे कसे झाले ते धनिया आणि खेमीला समजले नाही. मग धनियाची आई देवाघरी गेली. खेमीला बाळ झाले. पैशांची गरज वाढली. खेमीची कमाई बंद झाली. काळजीतून सुटायला धनिया परत

दारूकडे वळला.

खेमीने धनियाला धमकाविले. या धमकीत चीड नसून दया होती. खेमीला वाटले धनिया असा झाला याचे कारण तीच आहे. एकदा रात्री धनिया घरी आला नाही. खेमीने पायपथावर शोधले आणि तेथून घरी आणले. आता खेमीचे मन नुसते कळवळत होते. धनियाला समजवावे अशी हिंमत तिला वाटेना.

एका रात्री खूप कडकडीत थंडी पडली. धनिया घरी आला नाही. खेमी धनियाला शोधायला निघाली. दोन तासांनी तिला तो दिसला. नदीकाठी वाळूत पडलेला होता. खेमीने उठवून हळूहळू घरी आणले. धनियाला ताप चढला. खेमीने परत नवस केले. देवऋषी बोलविले. पण खेमीचा धनिया परत उठला नाही. खेमी विधवा झाली.

4

एक दिवशी खेमी सडक झाडत होती. समोर पारावर एक माणूस होता. त्याने ओटा साफ करून आसन घातले. जवळ चित्र, पोथी व फासा होते. खेमी माणसाला बोलली, “महाराज, मला काही विचारायचे आहे.”

“मग चार आणे खाली ठेव.” महाराज बोलले. खेमीने चवली ठेवली आणि विचारले, “महाराज, कोणाचा नवरा नवस बोललेला असेल आणि नंतर मेला असेल तर? ते राहिलेले नवस जर बायकोने फेडले तर ते तिथे पोचतील

ना ? महाराज, नीट पहा.”

महाराजांनी बोटाची पेंरे पहात मोजले व बोलले —
“होय.”

“ठीक आहे महाराज.” बोलून खेमी जाऊ लागली.
महाराजांनी तिला परत बोलावून सांगितले, “परंतु तिने दुसरा
विवाह केला तर नाही पोचणार.”

खेमी महाराजांना नमन करून गेली.

आता खेमी नवस फेडावे यासाठी पैसे साठवू लागली.
किती जणांनी तिला लगीनाचे विचारले. खेमीने एकच
सांगितले, “जोवर धनियाचे नवस फिटत नाहीत तोवर मी
लगीन नाही करणार.”

धनियाचे नवस खेमीने फेडले खरे, पण यात सात
पावसाळे निघून गेले. एक जण तिला परत विवाहाचे विचारू
लागला. पण खेमीने उलट सांगितले “छे ! छे ! आता या
वयात मला आपल्या जिंदगीवर नाही ठिगळ लावायचे.”

